

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД У СТАНОВЛЕННІ ІНДУСЬКОГО ПРАВА CIVILIZATIONAL APPROACH IN THE FORMATION OF HINDU LAW

Шенцева О.П., аспірантка
кафедри загальної теорії права та держави

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті проаналізовано вплив цивілізаційних процесів на становлення та розвиток індуського права, особливо в контексті взаємодії з іншими правовими системами під час його ключових історичних трансформацій. Зосереджено увагу на релігійних, культурних та історичних факторах, які сформували фундамент індуського права.

Підкреслюється, що цивілізаційний підхід, який є потужним інструментом у вивченні правових систем, дає змогу глибше зрозуміти особливості становлення індуського права та його взаємодію з мусульманськими та західними правовими традиціями під час колоніального і постколоніального періодів.

Особливу увагу приділено унікальним рисам індуського права, яке виникло на основі релігійних текстів, таких як Веди і Дхармашастри. Аналізуються ключові поняття індуської правової системи, такі як дхарма, карма та сансара, які регламентують не лише релігійні, але й соціальні та правові відносини, відображаючи інтеграцію релігійних вірувань і правової культури.

Досліджуються поняття діалогу та зіткнення цивілізацій як визначальні елементи цивілізаційного підходу при вивченні становлення індуського права. Діалог цивілізацій виявляється у взаємодії між індуською правовою традицією та іншими правовими системами, що сприяло не лише взаємному збагаченню правових концепцій, але й виникненню нових форм правового синтезу. Водночас зіткнення цивілізацій, зокрема у період колонізації, призвело до суттєвих трансформацій правових норм, коли традиційні індуські інститути були витіснені або змінені під тиском зовнішніх впливів. Тому акцентується увага на періодах мусульманського та британського впливу, що істотно змінили правову систему Індії в цілому.

Доведено значення цивілізаційного підходу для розуміння складних процесів правової гібридизації та адаптації традиційних правових норм до сучасних тенденцій. Така гібридизація дає змогу сприймати індуське право не лише як класичну релігійну правову систему на певному етапі його розвитку, але як приклад сучасної змішаної правової системи, що розвивається під впливом цивілізаційних змін.

Ключові слова: право, правова система, індуське право, мусульманське право, джерела права, цивілізаційний підхід, змішана правова система, релігійна правова система, колоніальний період, постколоніальний період, правова гібридизація.

The article analyzes the impact of civilizational processes on the formation and development of Hindu law, particularly in the context of its interaction with other legal systems during key historical transformations. It focuses on the religious, cultural, and historical factors that shaped the foundation of Hindu law. The study emphasizes that the civilizational approach, as a powerful tool in the study of legal systems, allows for a deeper understanding of the unique features of Hindu law and its interaction with Muslim and Western legal traditions during the colonial and postcolonial periods.

Special attention is given to the unique characteristics of Hindu law, which emerged from religious texts such as the Vedas and Dharmashastras. The key concepts of the Hindu legal system, such as dharma, karma, and samsara, are analyzed, highlighting how these principles regulate not only religious but also social and legal relations, reflecting the integration of religious beliefs and legal culture.

The study explores the concepts of dialogue and the clash of civilizations as defining elements of the civilizational approach to the study of the formation of Hindu law. The dialogue of civilizations is seen in the interaction between the Hindu legal tradition and other legal systems, which contributed not only to the mutual enrichment of legal concepts but also to the emergence of new forms of legal synthesis. At the same time, the clash of civilizations, particularly during the period of colonization, led to significant transformations in legal norms, as traditional Hindu institutions were displaced or altered under external pressures. Therefore, the article focuses on the periods of Muslim and British influence, which significantly altered India's legal system as a whole.

The importance of the civilizational approach is demonstrated for understanding the complex processes of legal hybridization and the adaptation of traditional legal norms to modern trends. Such hybridization allows Hindu law to be perceived not only as a classical religious legal system at a certain stage of its development but also as an example of a modern mixed legal system evolving under the influence of civilizational changes.

Key words: law, legal system, Hindu law, Muslim law, sources of law, civilizational approach, mixed legal system, religious legal system, colonial period, postcolonial period, legal hybridization.

Вступ. Цивілізаційний підхід є потужним інструментом вивчення становлення та розвитку правових систем. Тому дослідження індуського права через призму цього підходу дозволяє не тільки зрозуміти особливості його становлення та розвитку, але й виявити закономірності взаємодії з іншими правовими системами, що відбувалися під час важливих періодів правових трансформацій в Індії.

Суттєвою новизною дослідження теми становлення індуського права в цілому є можливість досягнення інтеграції права, культурології, історії та релігії, що також підштовхує до використання цивілізаційного підходу при його аналізі. З огляду на це, актуальність теми полягає в переосмисленні ролі цивілізаційних змін у формуванні сучасного індуського права, його адаптації до глобалізаційних процесів і модернізації.

Тема цивілізаційного підходу активно досліджувалася в межах історичного контексту та порівняльного правознавства з акцентом на такі аспекти, як діалог цивілізацій, правовий плюралізм та гібридизація (змішаність) правових систем [10]. Одним із ключових підходів до розуміння

цивілізаційного впливу на право є концепція А. Тойнбі щодо діалогу цивілізацій, що підкреслює постійну взаємодію між правовими системами різних цивілізацій. «Цивілізації мають здібності приймати ззовні матеріальні та духовні цінності» [1, с. 142], таким чином встановлюючи між собою певний діалог.

У свою чергу, С. Хантінгтон у своїй роботі щодо зіткнення цивілізацій досліджує можливість конфліктів між цивілізаціями [2], що відображається у суперечках між традиційними та модерністськими правовими підходами, і що є особливо актуальним для аналізу індуського права. Дослідження такого науковця, як О. Шпенглер дозволяють розглянути цивілізаційний підхід як інструмент для аналізу правових систем у контексті локальних цивілізацій. Учений також наголошує на домінуючому дискурсі постколоніалізму. «Тінь колоніальної історії, постколоніальні структури, деколонізація, гібридність дій та сенсів, релігійні конфлікти і т. д. – проблеми, що нашарувалися роками, а подекуди й століттями, і тому їхнє розв'язання може потребувати невпинної праці кількох поколінь» [3, с. 10].

Як зазначається сучасними українськими ученими «цивілізаційний підхід претендує на входження до методологічного арсеналу юридичної науки, й порівняльного правознавства зокрема. На сьогодні він здебільшого використовується в тому його варіанті, що побудований на визнанні існування локальних цивілізацій... Повернення до розуміння цивілізації як найвищого стану розвитку людства, що передбачає верховенство права та забезпечення прав людини, дозволяє дослідити розвиток, стадії та результати формування правового типу культури в різних суспільствах (ці результати можуть бути як позитивними, так і негативними)» [4, с. 61-62].

Саме з точки зору дослідження індуського права, як унікального явища, значну увагу було приділено його колоніальним та постколоніальним трансформаціям у роботах таких дослідників, як Марк Галантер (Marc Galanter) «Право та суспільство в сучасній Індії» [5] та Дункан Деррет (J. Duncan M. Derrett) «Релігія, право та держава в Індії» [6]. Ці роботи зосереджені на впливі британського права на традиційне індуське правосуддя та дослідженні правової та релігійної системи Індії. Очевидно, що звернення до проблематики правової гібридизації, в якій поєднуються елементи західного і східного права, також є актуальним у контексті цивілізаційного підходу та веде до розуміння індуського права як прикладу не тільки класичної релігійної правової системи на певному етапі свого розвитку, але й змішаної правової системи на сучасному етапі свого розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження впливу цивілізаційних процесів на становлення та розвиток індуського права з акцентом на взаємодію традиційних правових норм та сучасних тенденцій в праві. Особливу увагу приділено аналізу факторів зіткнення та діалогу між західною правовою системою і традиційним (локальним) індуським правом в колоніальний та постколоніальний періоди, а також між індуським та мусульманським правом. Важливим аспектом є використання цивілізаційного підходу у контексті вивчення особливостей індуського права через призму історії, культури та релігії.

Результати дослідження. Якщо звернутися до цивілізаційного контексту індуського права, то воно є однією з найдавніших правових систем у світі, яка виникла на основі релігійних і філософських текстів, таких як Веди, Дхармашастри, Ману-Смріті (Закони Ману або Манава-Дхармашастра) та інші. Перші джерела індуського права датуються ще II тис. до н. е., що створює певні труднощі при їхньому вивченні, адже далеко не всі стародавні тексти збереглися до нашого часу. Найстарішими з них є Веди — священні книги, в яких містяться божественні для індусів приписи. Веди відіграють важливу ідеологічну роль для формування інших правових джерел, таких як Смріті, які коментують Веди і містять норми права. Важливо також відзначити, що індуське право має релігійний і персональний характер: воно поширюється виключно на осіб, що сповідують індуїзм, незалежно від того, в яких країнах вони проживають [7, с. 209-210].

Фундаментальними та першочерговими принципами цивілізаційної унікальності індуського права є дхарма (моральний порядок) і карма (причинно-наслідковий зв'язок), що регламентують не лише релігійні, але й правові та соціальні відносини. Ці поняття відображають інтеграцію права з філософськими та релігійними віруваннями індусів, де важливе місце займає поняття сансари (циклу переродження). Індуїзм як релігія об'єднує численні філософські й соціальні погляди, та внаслідок еволюції та злиття ведичних і брахманських традицій сформувалася правова система, в якій існують основні положення цих релігійних ідей. Індуїзм толерантний до інших віросповідань і не передбачає агресії до осіб, які дотримуються інших поглядів, що також є важливою характеристикою цієї правової системи.

Наступним важливим цивілізаційним витком для індуського права став мусульмансько-індуський період. Як підкреслюється ученими, населення Індії, яке було обернене в іслам, не одразу прийняло нову релігію. Правова система також змінювалася поступово. В окремих регіонах зберігалися давні традиції, та й місцевий правовий порядок залишався чинним і надалі. Мусульманське панування, яке встановилося в Індії в XVI столітті, значно уповільнило розвиток індуського права.

Суди зобов'язані були застосовувати мусульманське право, а індусам дозволяли вирішувати лише внутрішньообщинні питання через панчяті (кастові збори). Це обмежило сферу дії індуського права, яке продовжувало функціонувати переважно у сферах релігії та особистих стосунків. Напруженість у стосунках між індусами та мусульманами залишається актуальною проблемою для Індії й сьогодні. Дослідники зазначають, що це одна з найгостріших внутрішньополітичних проблем країни, а також зовнішньополітичне питання, яке зачіпає відносини з Пакистаном [8, с. 200].

Подальший цивілізаційний розвиток Індії, зокрема період британського колоніального панування, призвів до значних трансформацій індуської правової системи. Встановлення англійського панування суттєво позначилося на еволюції індуського права, причому цей вплив мав як позитивні, так і негативні аспекти. Деякі дослідники підкреслюють позитивну сторону цього процесу, оскільки, на відміну від періоду мусульманського панування, індуське право було офіційно визнано. Англіїці надавали рівне значення як індуському, так і мусульманському праву, і суди отримали вказівку вирішувати громадянські суперечки на їх основі, за винятком тих, що стосувалися англійців. Проте англійське панування також спричинило значні негативні наслідки, оскільки воно призвело до глибокої трансформації індуського права. В результаті, сфера застосування індуського права була звужена до обмеженого кола питань, тоді як основні аспекти громадського життя перейшли під регулювання нового територіального права, що поширювалося на всіх мешканців Індії, незалежно від їхньої релігійної приналежності [9, с. 23].

Отже, колоніальне правління створило умови для гібридизації правових норм, зокрема часткової адаптації індуського права до англійської правової системи. Традиційне індуське право було збережено здебільшого у питаннях сімейного та релігійного права, але багато його елементів зазнало змін або було усунено під впливом західної правової культури. Цей вплив значно відчувався в судовій практиці, де англо-індуське право замінило класичні дхармашастри.

Якщо звернутися саме до теорії А. Тойнбі щодо діалогу цивілізацій, про яку було зазначено вище, то це дозволить краще зрозуміти процес взаємодії між індуською та мусульманською, індуською та західною правовими системами. Діалог між цими цивілізаціями проявився в процесі правової гібридизації, коли індуське право не було повністю витіснене мусульманським або колоніальним британським правом, а інтегрувало в себе нові елементи. Це можна вважати прикладом правового плюралізму, де одночасно співіснують різні правові системи, взаємодіючи одна з одною, взаємно збагачуючи свої підходи. Індуське право, хоча й зазнало впливу цих правових систем, все ж зберегло свою самобутність, що дозволило йому функціонувати і після здобуття Індією незалежності.

Цей діалог між цивілізаціями можна розглядати як поступовий процес еволюції, в якому індуське право не лише зберегло свої релігійні та культурні основи, але й стало більш гнучким до нових соціальних і правових реалій. Наприклад, традиційні правові інститути, такі як панчяті, продовжують відігравати важливу роль у правовому житті сучасної Індії, свідчаючи про життєздатність індуського права навіть у постколоніальний період. Таким

чином, діалог цивілізацій не призвів до повного знищення індуського права, а, навпаки, у певному сенсі сприяв його еволюції та адаптації до нових умов.

Сучасне індуське право не є однорідним. Важливу роль у його розвитку відіграють різні школи, такі як Мітакшара та Дайябхага. Школа Мітакшара діє на більшій частині Індії, тоді як Дайябхага поширена в Бенгалії та Ассамі. Наявність цих шкіл відображає велику різноманітність населення Індії, що також впливає на правову багатоманітність і плюралізм, дозволяє зберегти культурні та регіональні особливості [9, с. 23].

З позиції інших міркувань, згідно з концепцією С. Хантінгтона щодо зіткнення цивілізацій, воно може призвести до конфлікту правових систем, коли одна система намагається домінувати над іншою. У випадку Індії мусульманський та колоніальний періоди, стали ареною такого конфлікту, коли мусульманське та британське право були запроваджені як основні, а індуське право відводилося на другорядні позиції. Впроваджувалися правові норми, часто не враховуючи місцеві традиції та звичаї. Це зіткнення цивілізацій породило глибокі соціальні і правові наслідки, що мали довготривалий вплив на Індію і продовжують відображатися у її сучасній правовій системі.

Після здобуття незалежності Індія взяла курс на модернізацію своєї правової системи, поєднуючи традиційні індуські правові норми з принципами сучасної демократії, секуляризму та західного права. Проте цей процес не був простим, оскільки багато елементів індуського права, наприклад, кастова система, суперечили сучасним правовим стандартам, зокрема принципам рівності та прав людини. Сучасна правова система Індії відображає тривалий і складний процес адаптації традиційних норм до нових соціальних умов, що часто супроводжується конфліктами між різними правовими і культурними підходами. Особливо це стосується питань прав людини, рівності та соціальної справедливості, де деякі елементи традиційного права виявилися несумісними з сучасними стандартами.

Разом з тим, слід підкреслити та погодитися з дослідниками, які вивчають особливості правової системи сучасної Індії, що Конституція Індії, як джерело права, відіграє ключову роль в індуському праві. Вона декларує принципи справедливості, а також гарантує соціальні, економічні й політичні свободи. Конституція забезпечує свободу думки, вільного волевиявлення, релігії, а також рівність статусу і можливостей для всіх громадян, спрямованих на підтримку гідності особистості та єдності нації. Цікавим є те, що згідно зі статтею 372 Конституції, старі закони зберігаються, якщо вони не суперечать основним принципам і положенням Конституції [10, с. 47-48].

Однією з важливих особливостей є механізм прямого звернення до Верховного суду Індії у випадку порушення основних прав. При цьому право на життя та особисту свободу не може бути обмежене і за умов надзвичайного

стану. Зрозуміло, що основна мета Конституції полягала у закріпленні цінностей, які суспільство прагнуло зберегти. І хоча вона зберігає традиційні суспільні ідеали, але суверенність, демократичність і світськість держави, верховенство права, незалежність судової влади та захист основних прав громадян є її основними характеристиками.

Висновки. Цивілізаційний підхід до вивчення індуського права дозволяє врахувати багатомірний контекст його формування та розвитку. Важливими факторами є культура, релігія та історія. Індуське право нерозривно пов'язане з релігійними уявленнями, де принципи дхарми формують як моральні, так і правові норми. Роль релігії, особливо в контексті індуїзму, важко переоцінити, адже правові норми значною мірою ґрунтуються на релігійних ідеях та віруваннях. Зокрема, це стосується таких концептів, як карма, сансара, реінкарнація, які відображаються в правових і соціальних відносинах.

Крім релігійного впливу, історичні події, такі як мусульмансько-індуський період, британська колонізація та потім постколоніальний стан мали значний вплив на індуське право, зокрема на його трансформацію, наприклад, в англо-індуське право, яке поєднує західні та індуські правові норми. У контексті культурних чинників варто відзначити, що традиційні цінності, такі як кастовий поділ і релігійні ритуали, продовжують відігравати важливу роль у сучасній Індії, незважаючи на офіційне скасування кастової системи в 1950 році. Це підтверджує необхідність врахування культурного та релігійного контексту в дослідженні індуського права, що дозволяє глибше зрозуміти його еволюцію і сучасне функціонування, тому, безперечно, вони також відіграють важливу роль у формуванні правової свідомості та ідентичності його представників. Традиційні індуські цінності, зокрема сімейні та релігійні, залишаються важливими і сучасному правовому середовищу. Це все тільки підтверджує значення обраного підходу до вивчення індуського права, який дозволяє краще зрозуміти взаємозв'язок між правом та іншими цивілізаційними характеристиками.

Таким чином, цивілізаційний підхід до вивчення індуського права дозволяє виявити складний взаємозв'язок між правом, культурою, релігією та історичними подіями, а також його стійкість до зовнішніх впливів і здатність до трансформації, зберігаючи водночас свою цивілізаційну ідентичність.

Дослідження індуського права, через призму цивілізаційного підходу дозволяє виявити нові закономірності розвитку правової системи Індії у історичному контексті та в умовах адаптації її правових норм до сучасних умов. Цей підхід сприяє глибшому розумінню складних процесів, що пов'язані зі становленням індуського права та його особливостей, які характеризують сучасне індуське право. Він також дає змогу визначити потенційні напрями подальшого розвитку індуського права в умовах його зростаючої інтеграції у світове правове співтовариство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Підберезних І. Є., Мірошкіна Н. В. Міжцивілізаційні запозичення в історичних концепціях А. Тойнбі та Ф. Броделя. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2021. Вип. 1 (44). С. 142-151.
2. Хантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / пер. з англ. Климчук Н. Львів : Кальварія, 2006. 474 с.
3. Лановик М., Лановик З. «Смеркання Заходу» Освальда Шпенґлера: провіденційна модель науки. *Питання літературознавства*. 2018. № 98. С. 7-22.
4. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін. ; під ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2019. - 420 с.
5. Galanter M. Law and Society in Modern India. Oxford University Press, 1992. 329 p.
6. Derrett J. D. M. Religion, Law, and the State in India. Oxford University Press, 1999. 615 p.
7. Порівняльне правознавство: підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2012. 272 с.
8. Порівняльне правознавство: підручник / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов; за заг. ред. В. Д. Ткаченка. Х.: Право, 2003. 274 с.
9. Городній М. Типологічні особливості індуського права в контексті акультураційних процесів. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2014. № 1. С. 20-27.
10. Саміло Г. О. Особливості правової системи сучасної Індії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 46-49.